

ВІДГУК
офіційної опонентки докторки мистецтвознавства
КОСІВ Роксолани Романівни
на дисертацію АКРІДІНОЇ Ганни Володимирівни
«МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО ПРАВОСЛАВНИХ
ХРАМІВ ОДЕСИ»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 023 — образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація

Ступінь актуальності теми дослідження

Дисертація Ганни Акрідіної присвячена монументальному мистецтву православних храмів м. Одеси, які розглянуті через призму історії побудови, особливостей архітектури, специфіки архітектоніки внутрішнього простору та у зв'язку із програмою зображення. Дослідження, окрім візуальних спостережень, опирається на значний фактологічний матеріал, який складають архівні документи та інтерв'ю з художниками монументального та станкового іконопису, різб'ярами, золотниками, проектантами, а також настоятелями та парохами церков і монастирів. Авторкою записано 30 інтерв'ю, що є суттєвим аргументом до верифікації положень дисертації та інтерпретації зображень, пояснення технік та технологій виконання поліхромії та ікон. Вивчення православних храмів Одеси в такому обсязі здійснено вперше, що становить беззаперечну актуальність роботи. Дослідження сакральної спадщини та її впливу на твори сучасного церковного та нецерковного мистецтва є одним із пріоритетних напрямків мистецтвознавства та культурології не тільки в Україні, а й у світі. Для українського контексту, де церковне малярство понад сім століть було провідним видом мистецтва, актуальність його всебічного дослідження тим більше посилюється. Уважаємо, що дослідження Г. Акрідіної матиме вплив на цілісне розуміння історії та особливостей розвитку церковного мистецтва не тільки Одеси, а й цілого регіону та інших областей України, де долею історії були сильними впливи так званої Синодальної школи, які простежуються і донині. Припускаємо, що результати та висновки дослідження матимуть також значення для міждисциплінарних студій, присвячених різним культурним, філософським, богословським аспектам, зокрема, щодо впливу стратегії церковного мистецтва на свідомість вірян і загалом суспільства.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Як зазначено, наукові положення, твердження та висновки дисертації обґрунтовані конкретними прикладами та фактами. Г. Акрідіна засвідчила обізнаність із напрямками розвитку візантійського монументального церковного мистецтва, з творчістю російських художників монументалістів, які працювали у

неовізантійській манері наприкінці XIX – на початку ХХ ст., зокрема, В. Васнєцова, М. Врубеля та М. Нестерова, а також із творами західноєвропейських майстрів різного часу, які ставали джерелами іконографії для майстрів церковного мистецтва Одеси XIX – початку ХХІ ст. Як окреслено в дисертації, одним із основних методів дослідження став порівняльний, таким чином, віднайдено прототипи до багатьох композицій стінопису та ікон досліджуваних храмів. Як засвідчено у висновках та в ілюстративній частині роботи у додатках, майстри монументального мистецтва Одеси у XIX ст. опиралися на твори академічної манери малярства, часто інспіровані західноєвропейською іконографією, наприкінці XIX – у ХХ ст., основним джерелом натхнення були стінописи та ікони Володимирівського собору у Києві, в останні десятиліття нашого часу — візантійське мистецтво комненівського чи, частіше, палеологівського періодів. Як з'ясовано, популярними джерелами впливу були також твори А. Рубльова та його майстерні. В окремих композиціях простежені мотиви ікон та стінописів церков Київської Русі: св. Софії, Михайлівського Золотоверхого, Кирилівської у Києві та Спасо-Преображенського храму Мірожського монастиря у Пскові. В іконі Христа Пантократора до Спасо-Преображенського кафедрального собору в Одесі віднайдено вплив однайменної ікони авторства Йова Кондзелевича з іконостасу монастирської церкви у Скиті Манявському. Таким чином, результати отримані порівняльним методом дослідження підтверджують наукові положення та висновки дисертації, що відповідають на поставлені у вступі завдання. Положення дисертації достатньо апробовані та внесені для обговорення на дев'яти міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Об'єкт і предмет дослідження та ракурс обраної проблематики відповідають паспорту спеціальності 023 — образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів

Опрацювавши рукопис дисертації та основні публікації за темою дисертації можемо ствердити, що одержані результати дослідження містять наукову новизну та суттєво доповнюють вже відомі уявлення про розвиток монументального церковного мистецтва Одеси XIX ст. — часу побудови та оздоблення перших храмів і до сучасності. Авторкою вперше систематизовано матеріал щодо конкретної церкви, детально описано сцени представлені у зовнішньому та внутрішньому стінописі, на іконах в основних іконостасах та у бічних приділах, введено до наукового обігу низку творів XIX–XX ст. та сучасних українських митців двох останніх десятиліть. Серед провідних сучасних художників церковного мистецтва Одеси названо Миколу Потужного, Олександра Рудого, Володимира Рудакова, Наталію Желтомирську, Андрія Чаркіна, який очолює майстерню монументального мистецтва. Коротка біографічна інформація та перелік основних творчих робіт цих художників уміщено у додатку до дисертації,

який суттєво доповнює дослідження. Опираючись на проведені інтерв'ю з художниками, авторка розкриває композиційні задуми, колорит, тематику зображень, технологію виконання стінописів та ікон, що засвідчує достовірність висновків. Як засвідчено у вступі, усі наукові результати дослідження досягнуті авторкою самостійно.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 12-ти наукових публікаціях, з них 11 є одноосібними, одна — у співавторстві. П'ять публікацій уміщено в наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ДАК МОН України, як такі, що кваліфіковані до публікацій результатів наукових дисертаційних праць за спеціальністю 023 — образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація та входять до наукометричних баз. Одна публікація — в іноземному науковому виданні, шість — у збірниках матеріалів наукових конференцій, одна — додатково відображає матеріали дослідження. Аnotaції відповідають положенням та висновкам тексту дисертації.

Практичне значення результатів дослідження

Практичні та теоретичні результати дисертаційного дослідження Г. Акрідіної матимуть застосування при вивчені напрямків розвитку сучасного церковного мистецтва та при аналізі творчості художників, що працювали в академічній манері. Застосована методика може бути використана для подібних досліджень у ширшому географічному вимірі. Уведені до наукового обігу стінописи та ікони церков Одеси 1800–1960-х рр., виявлені імена їх авторів і час створення стануть підставою для встановлення авторства інших пам'яток цих майстрів поза дослідженім географічним ареалом. Проведений огляд тематики та стилістики зображень храмів Одеси дає змогу встановити певні пріоритети у церквах соборних, парохіальних та монастирських. Фактологічний матеріал може бути використаний для написання іконографічних індексів та для укладення енциклопедій чи довідників про майстрів церковного мистецтва.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків, що містять список ілюстрацій, ілюстрації, біографічні довідки та апробацію результатів. Обсяг основного тексту складає 185 сторінок. У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, його мету та завдання, наукову новизну, об'єкт і предмет дослідження, структуру роботи та подано результати апробації основних положень дисертації. У першому розділі розкрито стан наукового опрацювання теми, окреслено теоретичне підґрунтя, що стало основою для проведеного дослідження, джерельну базу та висвітлено

методику роботи. Огляд історіографії дослідження засвідчує, що дисертантка ознайомлена з працями з історії храмобудування в Одесі, з теологічними працями та з джерелами, що стосуються розвитку іконопису не тільки в цьому регіоні, а й у візантійській традиції загалом.

Далі робота структурована за типами храмів: катедральні, парафіяльні та монастирські. Об'ємний другий розділ роботи показує як розвивалося монументальне мистецтво трьох катедральних церков Одеси. Важливо відзначити, що Авторка простежила зв'язок між тематикою зображення та посвятою соборів та виявила художньо-стилістичні паралелі розписів Спасо-Переображенського собору з поліхромією храмів у Санкт-Петербурзі. У наступних двох розділах, які присвячено п'яти парафіяльним храмам Одеси (третій розділ) та чотирьом монастирським (четвертий розділ) застосована подібна методика порівняльного аналізу, іконографічного та формально-стилістичного. На увагу заслуговує спостереження зв'язку одеських обителей Святого Пантелеймона і Святого Іллі з одноіменними монастирями Афона, що обумовлено їх первинним призначенням як подвір'їв і географічним положенням міста-порту. Як підкреслено у дослідженні, будівля Пантелеймонівського монастиря сприймається як своєрідна модель гори Афон, камінь з якої закладено в його основу. У тлумаченні богословської програми зображень дисертантка наводить паралелі зі Святого Письма, при аналізі іконографії та стилістики оперує широким колом творів – від перших стінописів катакомб до сучасності, що засвідчує її добру обізнаність з тенденціями світового християнського мистецтва.

Результати дослідження акумульовано в загальних висновках. Відзначимо, що вагомим доповненням є додаток Б з ілюстраціями (налічує 501 позицію), який оформлено на високому рівні та є зручним для користування та сприйняття інформації. Таким чином можемо ствердити, що структура дисертації логічна та відображає завдання дослідження. Дисертація та анотація оформлені згідно вимог МОН України до кваліфікаційних праць такого рівня.

Зauważення та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Відзначаючи добрий фаховий рівень дисертаційного дослідження, звернемо увагу на деякі недоліки та дискусійні моменти.

1. Насамперед, у назві роботи можна було уточнити контекст дослідження. Опираючись на текст і завдання дисертації, це історія побудови храмів, тематика та стилістика зображень. Також мабуть у вступі варто було пояснити, що мається на увазі під «декоративним мистецтвом». Зазвичай в українській історіографії до декоративного мистецтва залишають ужиткове мистецтво. Однак, як зазначено у предметі роботи, досліджено стінопис, мозаїки, іконостаси. У цьому випадку виникає питання чи іконостаси слід відносити до декоративного мистецтва чи радше до образотворчого?

2. В анотаціях та в другому абзаці Вступу задекларовано, що «Початком унікальної історії становлення і розвитку мистецтва православних храмів Одеси є заснування перших церков в ім'я святого Миколая, святої Катерини 22 серпня 1794 року, відразу після видання указу про створення нового християнського міста». У цьому випадку коректніше було б вказати, що відома історія діяння церкви в Одесі починається з цього періоду. Давнє портове місто, що дістало наприкінці XVIII ст. назву Одеса, у давніших джерелах мало називати Кочубеїв чи Коцюбіїв (зокрема, про нього згадує історик Ян Длугош у 1415 р.) було закладене ще наприкінці XIV – на початку XV ст. Ймовірно, у ньому була церква або церкви. Завойоване турками на початку XVI ст. воно стало називатися Хаджибей.

3. У підрозділі 1.1. «Історіографія» подані тлумачення відомих понять і термінів, що використані у роботі: «сакральне мистецтво», «ікона», «символ», «ієрархія». Втім не розглянуто таких ключових визначень, що часто застосовуються у роботі і які на сьогодні є дискусійними – це «візантійська стилістика» – таке визначення Авторка використовує найчастіше (сс. 6, 29, 41, 47, 61, 69, 74, 86, 103, 108, 109, 118, 122, 25, 162 і т.д.); «візантинізм» – це визначення, зокрема, є в анотації, виведене у ключові слова, назви підрозділів та загальні висновки (сс. 4, 7, 15, 22, 44, 73, 94, 127, 129, 173, 177, 179); «візантійський стиль» (сс. 46, 102, 116, 148, 162, 167), «візантійський канон» (сс. 29, 42), «неовізантійський стиль» (с. 144), «ніовізантійська архітектура» (с. 163). Зовсім недоречно виглядає визначення «візантійське мистецтво доби модерну» (сс. 23, 29). Для такої роботи є вкрай важливим чітко визначитися з термінами щодо «візантійського стилю», «візантійської стилістики», «візантинізму» чи «неовізантинізму» бо вони є ключовими у дослідженні. Належне обґрунтування цих дефініцій могло б стати базовим для подальших досліджень і допомогло б нарешті визначитися з тим як окреслювати подібні твори.

4. Попри доволі ґрунтовне висвітлення історіографії питання, все ж бракує згадки про фундаментальні праці таких видатних українських дослідників церковного мистецтва як Віра Свенціцька, патріарх Димитрій (Ярема), Григорій Логвин. Також можна було залучити статті Богдана Зятика, присвячені поліхромії церков Львівщини 1990–2010-х рр., що висвітлюють підняті у дисертації питання стилістики та іконографії.

5. У Висновках до 1 розділу зазначено, що «Опрацювання та аналіз історіографії показав, що у XVII столітті канонічний іконопис був замінений світським живописом на релігійний сюжет. Спостерігалося зневажливе ставлення до ікон візантійської стилістики, як до «чорних дощок», переважно у наслідку нерозуміння виразної мови (с. 41-42). Це твердження є надто радикальним, адже цей процес не відбувся саме в XVII ст., а ікони того часу не стали одразу «світським живописом».

6. Варто було уточнити як відбиралися пам'ятки, які розглянуті в дисертації. Так, у другому розділі роботи, присвяченому мистецтву катедральних храмів Одеси розглянуто три собори: два УПЦ (МП) та один грецький. Спасо-Преображенському собору, зруйнованому у 1936 році та повністю відбудованому у 1999–2010 рр. присвячено цілий підрозділ 2.1. Зважаючи на назву розділу та дисертації загалом варто було залучити до дослідження катедральний собор Різдва Христового ПЦУ м. Одеси (статус катедри від 2013 р.), який є пам'яткою архітектури та одним із найдавніших храмів міста, заснованим на початку XIX ст.Хоча його первісні розписи та іконостас не збереглися (у радянський час храм діяв як лікарня), їх фахово поновили на початку 2010-х рр.

7. Зі сказаного вище випливає наступне питання, яке не розглянуто у роботі, але яке є актуальним і цікавим. На нашу думку, слід було порушити питання впливу конфесійної приналежності замовників стінописів та ікон на тематику та стилістику зображень і порівняти як вони різняться (або не різняться) в межах одного міста. Такий аспект дослідження дозволив би уникнути занадто довгих і детальних описів самих сюжетів та образів, якими текст роботи дещо перевантажений.

8. Наявні також деякі стилістичні та граматичні помилки у тексті дисертації.

Висловлені зауваження не применшують наукового значення дисертації Г. Акрідіної та позитивної оцінки фахового рівня дослідження.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів

Беручи до уваги актуальність роботи, її наукову новизну, обґрунтованість та достовірність результатів, практичне та теоретичне значення, вважаю, що дисертація Ганни Акрідіної «Монументально-декоративне мистецтво православних храмів Одеси» є самостійною завершеною науковою працею, яка матиме значення для подальших студій українського та зарубіжного мистецтва. Дисертація Г. Акрідіної відповідає чинним вимогам Порядку присудження наукових ступенів, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 023 — образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація.

Офіційна опонентка:

докторка мистецтвознавства,
завідувачка кафедри сакрального мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

Косів Р. Р.